

DIDACTICA APARTENENȚEI
Istorii de uz școlar în România secolului XX

Cuvânt înainte de Sorin MITU

INSTITUTUL EUROPEAN
2012

Cuprins

Cuvânt înainte / 7

Istoria, o temă pentru acasă / 9

Antecedentul convenabil / 9

Noutăți despre trecut / 12

Memoria de uz didactic / 17

Experiențe personale, memorii colective / 21

Manualul, o istorie imperfectă / 24

Capitolul I. Prezentul personajului istoric / 31

I.1. Domnitorul exemplar: Ștefan cel Mare / 31

Istorie, politică și mass-media / 31

Evul Mediu: scurt istoric școlar / 38

Cel Mare pentru cei mici / 42

Obligatoriu și pe înțelesul tuturor / 53

Bacalaureat, cu și fără voievozi / 59

Cruciat european, principe ortodox, sfânt român / 70

Un Ștefan pentru fiecare / 74

Ce spun elevii / 78

I.2. Arta de a povesti / 84

Un alt fel de manual: Dumitru Almaș / 84

Farmecul adevărului istoric: Neagu Djuvara / 93

Eroul, durata, narațiunea / 104

Regia textului: imagini, obiecte, complicități / 111

Capitolul II. În căutarea faptului memorabil / 117

II.1. După 1989: evidențe, omisiuni, confuzii / 117

II.2. De la război la unire: anii 1918-1919 / 122

Primele povestiri / 122

În numele Republicii / 125

Noile manuale unice / 130

Textele „alternative” / 134

Războaie și tăceri / 138

Ignorându-i pe ceilalți / 145

II.3. Festivități, din ianuarie până în decembrie / 155

Datori față de cei căzuți / 155

Serbarea școlară: un exercițiu identitar / 159

Inconsecvența celebrărilor / 166

24 ianuarie 1859, o posteritate-model / 175

Geneza unui simbol de stat / 180

II.4. Lecțiile unei sărbători naționale: 1 decembrie 1918 / 190

În prelungirea prezentului / 190

Programe școlare și granițe politice / 193

Mai multe voci, aceeași Unire / 197

Proletari din toate țările / 201

Memorii și uitări de școală primară / 205

Istoria în gimnazii și licee / 210

Anii '80 / 216

Capitolul III. Comunismul: un regim care a făcut epocă / 221

III.1. Ultimii copii ai „părintelui iubit” / 221

Trecutul, o moștenire de familie / 221

Povestirea „după carte” / 225

III.2. Comunismul vecinilor / 233

Alte țări și cărți școlare / 233

Bulgaria / 235

Ungaria / 240

Polonia / 244

Albania / 246

Republica Moldova / 250

Germania / 253

Estul văzut de occidentali / 255

Lumea într-un manual / 260

Istории neîncheiate / 264

III.3. Foști elevi / 267

Mărturii în filigran / 267

Politică și dirigenție / 272

Viața de zi cu zi / 280

Evenimentul, înainte de a fi istorie / 287

Epilog: timpuri de pus în cuvinte / 291

Bibliografie / 295

Abstract / 317

Résumé / 321

Indice de nume / 325

Istoria, o temă pentru acasă

Antecedentul convenabil

În paginile următoare*, ne propunem să explorăm câteva dintre cele mai familiare reprezentări istorice ale românilor, așa cum au fost ele definite și păstrate în mediul școlar. Investigația noastră traversează perioada dintre sfârșitul Primului Război Mondial și anii care au urmat căderii regimului comunist. Nu căutăm analogii facile între cele două serii evenimentiale, deși ambele au fost urmate de o efervescență notabilă a politicilor educaționale și redefinirilor identitare.

În tot acest timp, trecând de la un proiect de schimbare la altul, învățământul românesc a acumulat practici și conținuturi longevive; între ele, comemorările ocupă și astăzi un loc aparte în cotidianul școlar. Dacă politicile memoriei publice au reflectat atent capriciile timpului, exaltând sau ignorând un număr aleatoriu de eroi și de fapte exemplare, celebrarea lor în școală nu s-a schimbat la fel de mult. Cu puține excepții¹, noile panegirice reușesc să se impună fără a înlătura complet vechile deprinderi.

Nu vom urmări un parcurs cronologic liniar. Considerăm că momentul de maximă intensitate al evoluțiilor istorice recente a fost înlăturarea regimului comunist, la 22 decembrie 1989. Acest eveniment s-a impus, pentru investigația noastră, ca punct de observație asupra celor petrecute „înainte”, „cu mult înainte” sau „după”. În 1989, resursele întregului sistem de învățământ păreau epuizate, trebuind să facă față unor crize multiple, agravate de colapsul economic și de eșecul propagandistic al „Epcii de Aur”. Dar școala a dovedit o remarcabilă capacitate de rezistență și de auto-generare. Cea mai spectaculoasă modificare pe care a promovat-o a fost de natură discursivă. La doar câteva zile după prăbușirea dictaturii lui

* Acest volum are la bază lucrarea noastră de doctorat, *Istorie și politici educative în România secolului XX: modele, inovații, practici*, (coordonată de acad. Alexandru Zub și prof. univ. Ioan Ciupercă), susținută în ianuarie 2008, la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

¹ Noutățile s-au datorat mai ales regimului comunist, care a înlăturat elementele monarhice și religioase din ritualul comemorativ, înlocuindu-le cu secvențe specifice ceremoniilor publice din spațiul sovietic: ședințe, mitinguri, defilări, „pavoazarea” cu lozinci și devize politice etc.

Nicolae Ceaușescu, elogiul necondiționat al regimului dispărea fără urmă din școli. În locul său se instala, la fel de acaparator, un blam total, extins asupra întregii perioade comuniste. De altfel, dincolo de nevoia unei negări în bloc, a existat și o senzație acută de neputință². Domina convingerea că această perioadă nu a fost studiată de istorici „în mod obiectiv”, pe de o parte pentru că li s-a interzis acest lucru, iar pe de alta, pentru că nu avuseseră acces la informația corectă. Datele furnizate de autoritățile vremii au fost considerate, în majoritatea lor, fictive sau grav denaturate. Alternativa istoriei scrise din exil, de către opozanții consacrați ai regimului, a fost singura imediat disponibilă, dar ea nu a intrat de îndată în lumea școlii³.

Să ne reamintim că, dintre toate epocile investigate, „istoria prezentului”⁴ rămâne cea mai vulnerabilă la acțiunea memoriilor concurente, dar și la permanentul dezechilibru între informația dezirabilă și cea

² Atitudine probată și în restul țărilor foste socialiste, în primul rând în Rusia. Aici, chiar ideologul *perestroikăi*, Alexander Iakovlev, afirma în 1992 – ca și alți membri ai noii elite politice – că este necesară o reîntoarcere la istorie, excluzând însă perioada recentă, de vreme ce „comunismul nu are și nu este istorie”. Cei care afirmaseră același lucru în timpul regimului sovietic fuseseră pedepsiți fie cu închisoarea, fie cu pierderea locului de muncă. Vezi Jutta Sherrer, *Russia – In Search of a Useful Past*, în Attila Pók, Jörn Rüsen, Jutta Sherrer (eds.), *European History: Challenge for a Common Future*, Edition Körber-Stiftung, Hamburg, 2002, p. 99. O astfel de opțiune era, deci, cu atât mai atractivă „în libertate”.

³ În mod tradițional, în cadrul unei discipline școlare nu se vehiculează decât „cunoștințe reputate a fi conforme cu realitatea trecută și prezentă, dovedite academic, consensuale, extrase [din sfera] opțiunilor sau a chestionărilor politice”. Vezi Nicole Tutiaux-Guillon, *Is there a Basis for European Consciousness among French Students? The Results of Three Empirical Studies*, în Joke van der Leeuw-Roord (ed.), *History for Today and Tomorrow. What Does Europe Mean for School History?*, Edition Körber-Stiftung, Hamburg, 2001, p. 176. Școala este acuzată de o anume inerție în preluarea informației publice, dat fiind că mecanismul său de selecție este mai atent la validarea socială decât la produsul științific. Ignorarea acestei priorități a provocat, peste tot în lume, adevărate scandaluri publice, legate de conținutul controversat al unor manuale.

⁴ „Istoria timpului prezent poate fi definită, după o formulă a lui François Bédarida, în același timp ca perioadă și ca demers: demersul unui istoric implicat în *Zeitgeist*-ul său, care se confruntă cu o documentație insolită, proliferantă și lacunară, care este constrâns să se situeze în raport cu actorii și cu mecanismele memoriei”. Vezi Michel Trebitsch, *Statutul evenimentului în istoria timpului prezent*, în *Istoria recentă în Europa. Obiecte de studiu, surse, metode. Lucrările simpozionului internațional organizat de Colegiul Noua Europă, București, 7-8 aprilie 2000*, p. 13. Se mai poate vorbi și de o „istorie imediată”, „care încearcă să facă mai bine înțelese problemele momentului” (Jean-François Soulet, *Istoria imediată*, traducere de Mircea Platon, Editura Corint, București, 2000, p. 100).

Respectiv, în cazul cărții

disponibilă. Ieșirea din refuzul trecutului recent a fost una dificilă. Abia după un prim deceniu postcomunist s-au impus o serie de reprezentări istorice, capabile să ofere și altceva decât negări sau resentimente. Iar mediul școlar fiind, prin excelență, unul dedicat repetitivității, a fixat rapid noile atitudini și conținuturi. Imediat după revoluția anticomunistă, istoria s-a oprit, pentru școlari, la cel de-al Doilea Război Mondial. A fost nevoie de mai mulți ani pentru ca trecutul să revină, în sfârșit, mai aproape de „zilele noastre”. Astfel, regimul comunist a ajuns, din nou, un text de învățat, între atâtea altele. Totul era însă diferit de forma sa inițială, girată de propaganda vremii. Deși capabil să alimenteze în continuare polemici – mai ales pentru că istoria și memoria epocii nu coincid – el a dobândit, în doar câțiva ani, un profil suficient de stabil pentru a deveni școlăresc.

Înainte de a se recunoaște, fie și parțial, în discursul istoric despre totalitarism⁵, supraviețuitorii lui s-au căutat în trecuturi mai puțin conflictuale și valorizate pozitiv, cum ar fi perioada interbelică sau Evul Mediu. Nevoia distrugerii simbolurilor și a constructelor propagandistice socialiste, pentru a fi înlocuite cu altele – mai puțin abuzate – a fost, de altfel, un simptom general al țărilor proaspăt eliberate de comunism⁶. Excluzând cultul fostului dictator și supraîncărcarea grosieră a calendarului comemorativ, românii s-au regăsit în episoadele de maximă intensitate ale istoriei lor, cum ar fi *Marea Unire* sau domnia lui Ștefan *cel Mare*.

⁵ S-a observat că, în multe țări foste socialiste, publicul larg a ales să ignore rezultatele cercetării științifice, optând masiv pentru mărturii personale, opere de ficțiune, anchete jurnalistice sau campanii mass-media pe tema istoriei „contemporane” (Jutta Sherrer, *op. cit.*, p. 106). Studiile antropologice sugerează că, în anumite situații, se poate instala o tăcere grea dar consensuală asupra unei întregi epoci, acceptându-se doar referințe codificate, sublimate, la realitățile de odinioară. Într-un sat din Grecia, de exemplu, locuitorii evitau să vorbească deschis despre anii războiului civil – eveniment considerat tabu, datorită asocierii sale cu regimul comunist –, dar povesteau frecvent despre perioada otomană, pe care nu o cunoscuseră direct. Explicația era aceea că în timpul stăpânirii turcești au existat fenomene similare, care puteau fi numite ca atare, fără a se face trimiterea explicită la trecutul recent, atât de blamabil. Vezi Sharon Macdonald, *Historical Consciousness „From Below”*. *Anthropological Reflections*, în Idem (ed.), *Approaches to European Historical Consciousness. Reflections and Provocations*, Edition Körber Stiftung, Hamburg, 2000, p. 90.

⁶ Cazul țărilor est și central europene este foarte interesant tocmai pentru simultaneitatea acțiunilor de distrugere a fostelor mituri, simboluri și ritualuri oficiale, în paralel cu acelea de construire a altora „noi”, adesea selectate în antiteză cu acelea vechi, impuse de ideologia socialistă. Vezi Attila Pók, Jörn Rüsen, Jutta Sherrer, *European History: Challenge for a Common Future. An Introduction*, în Idem (eds.), *op. cit.*, p. 13.

Legiferarea acestor opțiuni nu a întârziat. Momentul 1 decembrie 1918 a fost proclamat zi națională a statului deși, în varianta sa postbelică, acest simbol datora mult propagandei naționaliste din anii '70-'80. Domnitorul Ștefan cel Mare a beneficiat, la rândul său, de un prim-plan bine preparat de ideologia național-comunistă, câștigând în plus o recunoaștere supra-istorică, prin canonizarea sa de către Biserica Ortodoxă Română.

Noutăți despre trecut

Memoria este o noțiune pe cât de atractivă ca instrument de cercetare, pe atât de dificilă ca subiect al autoinvestigării, al delimitării de alte noțiuni similare sau concurente⁷. Prezența sa, uneori neasumată explicit de autori, semnaleză de obicei perspective și concepte înnoitoare, nu neapărat consonante. Studiile din ultimele decenii vehiculează intens expresii precum *memorie colectivă*, *memorie socială*, *memorie istorică*, *locuri ale memoriei*, *politici/practici ale memoriei*, *memorie culturală*, *politici ale uitării*, care tind spre o existență paralelă – uneori adversă – față de vechea *istorie*.

Nu promite, în sine, nimic spectaculos, fiind o componentă familiară a culturii occidentale, redescoperită în epoca modernă. La început de secol XX, s-a aflat ocazional în atenția filosofilor, psihologilor și a sociologilor. În acest stadiu, preocupările pentru memorie i-au atras pe Henri Bergson, Sigmund Freud sau Maurice Halbwachs, dar lucrările lor păreau încă prea puțin atractive pentru studiul istoriei. Abia în anii '80 s-a conturat, în acest sens, o direcție fermă de investigare. În general, două mari tendințe au alimentat noua cercetare a trecutului: studiile etnologice și preocupările pentru așa-numitele „mentalități colective”.

Fără a intra în preistoria studiilor despre memorie, notăm, pe urmelor celor avizați⁸, câteva dintre momentele-cheie ale fenomenului. Termenul însuși a fost impus categoric prin ofensiva istoricului Pierre Nora

⁷ O amplă analiză a termenului găsim în studiul lui Mihai Chiper, *Memoria culturală – istoria și implicațiile unui concept*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, tom XLVII, 2010, pp. 119-142.

⁸ Vezi, de exemplu, Patrick H. Hutton, *Placing Memory in Contemporary Historiography*, în volumul său *History as an Art of Memory*, University of Vermont, Hanover and London, 1993, pp. 1-8 și Kerwin Lee Klein, *On the Emergence of Memory in Historical Discourse*, în „Representations”, iarna 2000, nr. 69, p. 127.

Respect pentru oameni și cărți

care lansa, din 1984, seria volumelor *Les Lieux de Mémoire*⁹. A fost un demers amplu, la care au colaborat peste 40 dintre cei mai cunoscuți istorici francezi – Maurice Agulhon, Christian Amalvi, George Duby, Marcel Gauchet, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Mona și Jacques Ozouf, Antoine Prost ș.a.m.d. Cercetările lor evidențiază filonul originar al studiilor de memorie istorică, axat pe analiza ceremoniilor de comemorare, autorii investigând cu acribie calendarul și panteonul republican, monumentele publice, centenarele unor personaje de marcă, precum Voltaire și Rousseau. Treptat, volumele patronate de Nora au conturat o viziune tot mai cuprinzătoare asupra memoriilor colective, pornind de la acele „locuri” (suporturi) care le definesc și le prezervă. Cronicile medievale, peisajele, frontierele, steagurile naționale, muzeele, cărțile școlare, cafenelele, genealogiile, Jeanne d’Arc, cocoșul galic, Descartes sau Charlemagne au devenit, prin aceste studii, personaje-totem. Ele sunt extrem de utile istoricului dornic să-și explice evoluția capitalului de atașamente și devoțiuni publice din istoria Franței și nu numai.

În anii următori, studiul memoriei a fost marcat de polemici și investigații cu un neașteptat impact public. Apariția revistei „History and Memory” în 1989 – editată la Tel Aviv și Los Angeles – a devenit emblematică pentru instituționalizarea noului curent¹⁰. Problematika memoriei s-a axat pe studiul simbolurilor identitare, pe redescoperirea „vocilor tăcute ale istoriei”, a marginalilor, a dominațiilor și a „uitaților” (vezi scandalul manualelor din Japonia și din alte țări)¹¹, pe reactivarea

⁹ Pierre Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, Gallimard, Paris, 1984, *La République* (vol. 1); 1986; *La Nation* (3 vol.); 1992, *Les France* (3 vol.). Întreaga lucrare a fost reeditată în trei volume, tot la Gallimard, în 1997 – ediție din care vom cita în continuare.

¹⁰ Nu este singurul periodic de anvergură consacrat noii orientări. „History and Theory”, „Representations”, „Le Débat” (editat de Pierre Nora) sunt, și ele, titluri la fel de semnificative.

¹¹ Tessa Morris-Suzuki, *Global Memories, National Accounts: Nationalism and the Rethinking of History* (vezi www.nuim.ie/staff/dpringle/igu_wpm/morris.pdf, accesat la data de 4.08.2010). Memoriile conflictuale postbelice au întreținut un viu interes în mass-media și în literatura de investigație istorică; vezi, de exemplu, Laura Hein, Mark Selden (eds.), *Censoring History. Citizenship and Memory in Japan, Germany, and the United States*, M.E. Sharpe Publishers Inc, Armonk, New York, 2003; Christopher Barnard, *Language, Ideology, and Japanese History Textbooks*, Routledge Courzon, Londra, 2003; Rikki Kersten, *Coming to Terms with the Past: Japan*, în „History Today”, martie 2004, vol. 54, nr. 3, pp. 20-22; Sebastian Conrad, *Entangled Memories: Versions of the Past in Germany and Japan, 1945-2001*, în „Journal of Contemporary History”, ianuarie 2003, vol. 38, nr.1, pp. 85-99, ș.a.m.d.

feminismului¹² sau pe terapia marilor traume ale istoriei (direcție consacrată inițial Holocaustului¹³, incluzând apoi și cazurile tragice din statele comuniste¹⁴ sau din alte țări supuse regimurilor autoritare¹⁵). O memorie a trecutului „banal” și netraumatic – reperabilă și în spațiul totalitarismelor – a căutat să își facă apoi loc, pornind de la mai vechile cercetări ale vieții cotidiene, așa cum s-au dezvoltat ele în lumea germană, anglo-saxonă sau franceză¹⁶.

Nu doar subiectele abordate, dar și conceptele puse la lucru de cercetători au propus, până la urmă, un nou discurs, bazat pe o relație complexă, adesea contradictorie, între istorie și memorie. Cea din urmă a

¹² Feminismul s-a integrat în dezbaterile privitoare la relația victimă-călău readusă, sub diferite forme, în discursul memoriei publice; vezi, de exemplu, Marita Sturken, *Narratives of Recovery. Repressed Memory as Cultural Memory*, în Mieke Bal, Jonathan Grewe, Leo Spitzer (eds.), *Acts of Memory. Cultural Recall in the Present*, University Press of New-England, Hanover and London, 1999, pp. 231-245.

¹³ Alături de volumele coordonate de Pierre Nora, se consideră că lucrarea lui Yosef Hayim Yerushalmi, *Zakhor: Jewish History and Jewish Memory* (1982) a avut un rol decisiv în consacrarea studiilor despre memorie. Direcția sa a fost susținută mai ales de istoricii preocupați de identitatea statului Israel, dar și de autori interesați de valențele istorice și filosofice ale problemei Holocaustului, cum ar fi Dominick La Capra (vezi lucrările sale, *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1994 sau *History and Memory after Auschwitz*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1998). În Germania, tematica nazismului și a Holocaustului a provocat așa-numita „ceartă a istoricilor”, care a dezbătut singularitatea exterminării pe criterii rasiale și culpabilizarea celor direct sau indirect implicați; vezi, de exemplu, Wulf Kansteiner, *Mandarins in the Public Sphere. Vergangenheitsbewältigung and the Paradigm of Social History in the Federal Republic of Germany*, în „German Politics and Society”, Issue 52, vol. 17, nr. 3, toamna 1999, pp. 84-120; Saul Friedländer, *Memory, History and the Extermination of the Jews of Europe*, Indiana University Press, Bloomington, 1993; Idem (ed.), *Probing the Limits of Representation. Nazism and the „Final Solution”*, Harvard University Press, 1992.

¹⁴ Deschiderea tematică spre studiul memoriei în spațiul totalitarismelor de stânga nu a fost comodă; vezi Henri Rousso (ed.), *Stalinisme et nazisme. Histoire et mémoire comparées*, Éditions Complexe, Bruxelles, 1999.

¹⁵ Vezi, de exemplu, Javier Auyero, *(Re)membering Peronism: An Ethnographic Account of the Relational Character of Political Memory*, în „Qualitative Sociology”, vol. 22, nr. 4, 1999, pp. 331-351.

¹⁶ Un exemplu recent (2006-2009) de investigare pe această direcție este și proiectul internațional coordonat de Maria Todorova și Stephan Tröbst, „Remembering Communism: Methodological and Practical Issues of Approaching the Recent Past in Eastern Europe” (finanțat de Fundația Volkswagen). Cercetarea s-a axat pe studii de caz relative la Bulgaria și România anilor '60-'80 (vezi www.rememberingcommunism.org, accesat la data de 4.08.2010).

Respect pentru oameni și cărți

fost definită ca un refuz al istoriei¹⁷ ori, dimpotrivă, ca fiind „adevărată” istorie¹⁸: o materie primă, un factor de presiune sau, pur și simplu, un alt nume al vechii și singurei povestiri posibile despre trecut (*historia*). Accepțiile s-au succedat, pendulând între variate forme de memorie: individuală, colectivă, socială, istorică, generațională, culturală. În majoritatea acestor studii, memoria este însoțită – cel puțin ca presupuziție tacită – și de alte noțiuni consonante, cum ar fi cele de *identitate, patrimoniu, conștiință istorică, tradiție, document, monument*.

Specialiștii concep memoria (colectivă) ca pe o formă de vizualizare și de materializare a tradițiilor unei comunități sau ca pe o structură ordonatoare a informațiilor, prin care se auto-identifică un grup anume¹⁹. Ea mai poate fi percepută și ca un set de convenții, un depozit inform, necuantificabil de repere identitare aflate, deopotrivă, la dispoziția indivizilor și a instituțiilor. Există mai multe posibile memorii, de obicei aflate în competiție. Iar ceea ce noi numim îndeobște *istorie* ar fi doar opțiunea mnemonică a grupului în care ne regăsim²⁰.

Invocarea memoriei servește astăzi la „atât de diferite interese intelectuale și se aplică la atât de multe fenomene, încât o istorie completă a originilor sale s-ar apropia într-adevăr de universal”²¹. Pare să exercite o fascinație de durată, încântându-i pe cei nemulțumiți de academismul reconstituirilor factuale: „respingând obiectivitatea și factualismul, [memoria] valorizează reprezentarea și reamintirea [...]. Împotriva oficialismului istoriei, memoria cheamă trecuturi ascunse, trăitul și localul,

¹⁷ „Într-o mare parte din istoriografia curentă se opune memoria istoriei, deși puțini autori recunosc deschis că se angajează în construirea unei lumi unde memoria să poată servi ca alternativă istoriei” (Kerwin Lee Klein, *op. cit.*, p. 128).

¹⁸ Aceasta ar putea fi rațiunea demersului întreprins de Pierre Nora, care consideră mai relevant studiul memoriei istorice decât cel al istoriei în accepția sa tradițională, insistând asupra pierderilor de sens și de continuitate: „vorbim atât de mult despre memorie pentru că nu mai există”; „există locuri ale memoriei pentru că nu mai există medii ale memoriei”; „în inima istoriei, lucrează un criticism destructiv al memoriei spontane”; „nevoia de memorie face din fiecare propriul său istoric” (Pierre Nora, *op. cit.*, vol. 1, Gallimard, 1997, p. 23, 25, 32).

¹⁹ „Memoria este de fapt mai mult un cadru, decât un conținut, un joc mereu disponibil, un ansamblu de strategii” (*Ibidem*, p. 16); „memoria se agață de locuri așa cum istoria se agață de evenimente” (*Ibidem*, p. 41).

²⁰ „Ceea ce se numește istorie nu este decât memoria oficială a societății, pe care aceasta alege să o onoreze în mod special” (Patrick Hutton, *op. cit.*, p. 9).

²¹ Kerwin Lee Klein, *op. cit.*, p. 144.

obișnuitul și zilnicul. Împotriva totalității istoriei, pluralismul memoriei explodează”²².

În ciuda sentințelor care opun istoria și memoria²³, critica istoriografică a reacționat la noua provocare oferind observații atente asupra unor posibile deficiențe: abordările evazioniste, terapeutice sau vindicative²⁴, monologurile insuficient documentate sau reasezările oportuniste, de complezență, în umbra unei idei generoase dar imprecise²⁵. Unii au identificat sub titulatura memoriei o nouă industrie de succes sau, altfel spus, reambalarea celei mai vandabile oferte a istoricilor²⁶: ea ne-a invadat viața prin intermediul muzeelor, filmelor, reclamelor, discursurilor politice, a jocurilor „pe calculator” ori a legislațiilor. S-a spus chiar că noile abordări ale trecutului sunt pur și simplu superficiale, atunci când nu sunt banale manipulări politice.

Critica a favorizat apariția unor studii consistente despre structura, funcționalitățile și limitele de analiză ale memoriei. Dintre ele vom aminti doar impresionanta lucrare a lui Paul Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*²⁷, care propune o masivă și riguroasă biografie a reflecțiilor pe această temă, pornind de la marii greci (Platon, Aristotel) și ajungând până la celebrii redescoperitori ai termenului, Yerushalmi și Nora.

În plină avalanșă a redefinirilor, găsim rezonabil enunțul lui David Lowenthal: „istoria și memoria sunt distincte mai puțin ca tipuri de cunoaștere și mai mult ca atitudine față de acea cunoaștere”²⁸. Deși este greu

²² Daniel Abramson, *Make History, Not Memory. History's Critique of Memory*, în „Harvard Design Magazine”, toamna 1999, nr. 9, p. 2, 3 (vezi <http://www.gsd.harvard.edu/research/publications/hdm/back/9abramson.pdf>, accesat la data de 4.08.2010).

²³ Pierre Nora, *op. cit.*, pp. 24-26.

²⁴ „Riscul inerent al studiului acestor locuri ale memoriei rămâne prin definiție [acela] că privilegiază marginalul și minoritarul, ca refugii naturale ale memoriei amenințate” (*Ibidem*, p. 19).

²⁵ „Diversitatea terminologică ascunde faptul că majoritatea contribuțiilor în domeniul studiilor de memorie continuă programe de cercetare ce obișnuiau să navigheze sub standarde diferite” (Wulf Kansteiner, *Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies*, în „History and Theory”, nr. 41, mai 2002, p. 182).

²⁶ Deci, „bun venit în industria memoriei”! (Kerwin Lee Klein, *op. cit.*, p. 127), căci „astăzi cultura trăiește sub semnul Mnemosynei, zeița memoriei și mama muzelor” (Daniel Abramson, *op. cit.*, p. 1).

²⁷ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Editura Amacord, Timișoara, 2001.

²⁸ David Lowenthal, *Trecutul e o țară străină*, traducere de Eugeniu Stan, Editura Curtea Veche, București, 2002, p. 247.

de precizat cu exactitate cum anume se diferențiază cei doi termeni, putem identifica cel puțin o deosebire clară între ei. Dacă istoria și-a propus o analiză a faptelor și personajelor istorice, văzute ca realități indubitabile, studiile de memorie analizează evoluția *reprezentărilor* pe care oamenii le-au construit în jurul acestor realități. Ele urmăresc o „povestire în povestire”, imaginea oglindită a unui obiect, nu obiectul în sine, care dobândește înțeles numai prin relatările despre el²⁹. Istoricul trebuie să înțeleagă că lucrează într-o lume de convenții, care îi limitează cercetarea³⁰. Există deci pericolul unui nesfârșit joc de reflectări incontroleabile³¹, capabil să reducă „memoria trecutului la istoria imaginilor sale”³².

Avizați sau nu de posibilele excese³³, istoricii au dovedit însă că știu să profite de potențialul analitic și discursiv al studiilor de memorie³⁴, renovând cu succes lumea celor care își recunosc nevoia de trecut.

Memoria de uz didactic

Școala a fost un subiect de neocolit pentru cercetătorii memoriei, motivați și de controversele pe tema cunoștințelor de istorie oferite sau nu

²⁹ „În istoriografia postmodernă, accesul la cunoașterea trecutului ca experiență vie este considerat a fi dincolo de puterile noastre de cunoaștere [...], pentru istoricii epocii mass-media, trecutul fiind complet absorbit în reprezentările sale” (Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 21).

³⁰ Istoricii înșiși sunt cufundați în tradiție și obligați să-i recunoască autoritatea (*Ibidem*, p. 23).

³¹ Este un joc ficțional și provocator, exersat cu succes de scriitori, nu și de istorici. Vezi, spre exemplu, *Oglinzile acoperite*, în Jorge Luis Borges, *Opere*, vol. 2, traducere de Cristina Hăulică, Andrei Ionescu și Darie Novăceanu, Editura Univers, București, 1999, vol. 2, pp. 137-138.

³² Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 22.

³³ Teama de excese a condus la noi soluții interpretative, cum ar fi aceea a istoricizării memoriei însăși, propusă pe un ton mai imperativ (Daniel Abramson, în *op. cit.*) sau mai reflexiv (Jörn Rüsen, William Templar, *The Logic of Historicization: Metahistorical Reflections on the Debate between Friedländer and Broszat*, în „History and Memory”, toamna 1997, vol. 9, nr. 1-2, pp. 113-144).

³⁴ Studiile dedicate memoriei se pot deja clasifica în mai multe generații, tendințe, școli, mode și contra-curențe. Conceptele care le animă au proliferat intens în ultimele două decenii, autorii explorând tot mai atent valențele lor metodologice, potențialul reflexiv, ca și aplicabilitatea concretă în diferite spații culturale și temporale (vezi, în afara autorilor deja citați, lucrările lui Peter Burke, John R. Gillis, Jan Assmann, James Young, Alon Confino, Eviatar Zerubavel, Susannah Radstone, Marianne Hirsch, Astrid Erll ș. a.).